

Nazim Mənsimov ⁶⁴
MÜASİR CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ŞEİRLƏ YAZILMIŞ
İKİDİLLİ LÜĞƏT

Giriş. Fars dili şeir dili olduğu üçün klassik ədəbiyyatımızda çoxlu sayda fars mənşəli sözlər və izafət tərkiblərini müşahidə etmək olar. Bu dilin Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına təsiri danılmaz faktdır. Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, təsir həmişə qarşılıqlı xarakter daşdığından Azərbaycan dilinin də fars dilinə böyük təsiri olmuşdur. Bunu həm farsdilli şeirlərdə Azərbaycan sözlərinin işlənməsi, həm də Azərbaycan dilində olan deyimlərin şairlərin farsdilli yaradıcılığına daxil olması ilə əsaslandırmaq olar. Fars dilinin inkişaf mərhələsinə baxsaq görərik ki, bu dil ərəb xilafətindən sonra türkəsilli sülalələrin hakimiyyəti altında olan dövlətin dili olmuşdur. Düzdür fars dili həm ərəb xilafəti dövründə, həm də türk hökmdarlarının hakimiyyəti dövründə öz varlığını qoruyub saxlaya bilsə də, amma ərəb dili kimi, türk dilinin də böyük təsirlərinə məruz qalmışdır. Azərbaycan dilinin şairlərin farsdilli yaradıcılığına olan təsirini üç istiqamətdə araşdırmaq olar. 1. Ayrı-ayrı türk sözlərindən istifadə olunması. 2. Azərbaycan deyimləri, atalar sözləri, idiomatik ifadələrinin fars dilinə olan təsiri. 3. Farsdilli ədəbiyyatda Azərbaycan dilində cümlələrin işlədilməsi. Bildiyimiz kimi müasir dövrdə Cənubi Azərbaycan şairləri hər iki dildə, həm fars, həm də Azərbaycan dillərində şeirlər yazırlar. Müasir dövrün belə şairlərindən ən məşhuru Məhəmməd Hüseyin Şəhriyərdir. Onun həm fars dilində “Dīvān”, həm də doğma ana dilində yazdığı şeirləri vardır. Fikrimizcə türk dilinin fars dilinə təsiri baxımından mülləmə janrında yazılan şeirlərin araşdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Hal-hazırda farsca-türkcə, türkcə-farsca yazılan şeirlər çox maraqla qarşılıqlı və həm də Azərbaycan dilinin fars dilinə təsirini onların əsasında araşdırmaq mümkündür. Bu məsələnin araşdırılması zamanı Mustafə İzzəti, Məhəmməd Sadiq Nəyibi, Rizvan Rəhili, Yusif Həsəni Əzəmi, Kəyan Təbrizi, Əlirza Rizayinin adlarını çəkmək olar. Bu şairlərin yazdığı şeirlər Cənubi Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hal-hazırdakı vəziyyətini müəyyən etmək baxımından çox maraqlıdır.

Əsas hissə. Adını çəkdiyimiz şairlərin arasında Əlirza Rizayinin mülləmmədə yazdığı şeirlər daha çoxdur. Onlarda həm ölkənin siyasi-ictimai vəziyyətini, həm də Azərbaycan dilinin gözəl bir tərzdə işlənməsinin şahidi oluruq. Hətta Əlirza Rizayinin çox maraqlı mülləmmələrindən biri diqqətimizi cəlb etdi ki, bu da onda fars sözlərinin qarşılığı olaraq Azərbaycan sözlərini şeir formasında verməsidir. “Türk dilinin öyrənilməsi” adlı şeiri çox maraqlı bir üslubda yazılmışdır. Bu şeirdə həm fars sözlərinin qarşılığı verilir, həm də bəzi sözlər olduğu kimi yox, xalq arasında hansı mənanı verirsə o şəkildə yazılmışdır.

Buse “öpüş” o foru bekən “tax”
Ağuş “qucaq”, “dəlik” surax

بوسه: «اوپوش» و فرو بکن: «تاخت»
اغوش: «قوجاق»، «دلیک»: «سوراخت»

“Basmaq” çəpəndən əst o rox “üz
Ensan-e dorosto rastqu “düz”

باسماق: «چپاندن» است و رُخ: «اوز»
انسان درست و راستگو: «دوز»

“Paltar” lebas o kəfş “başmaq”
“Yanlış” qələt əst o səhv “çaşmaq”

«پالتار»: لباس و کفش: «باشماق»
«یانلیش»: غلط است و سَهْو: «چاشماق»

“Arvad” rəis-e xənevade
“Axmaq” səfih o qul o sade

«آرواد»: رییس خانواده!
«آخماق»: سفیه و گول و ساده!

Xər “eşşək” o qav “inək”, “keçi” boz
“Qarğa” st kələğ o xuk “donquz”

خر: «ائششک» و گاو: «اینک»، «کچی»: ئیز!
«قارغا» ست کلاغ و خوک: «دونقوز»

“Gen” həst qoşad” o “dar” təngəst
Doşnam “söyüş”, “savaş” cəng” əst

«گن» هست گشاد و «دار»: تنگ است!
دشنام: «سویوش»، «ساواش»: جنگ است!

“Qaçmaq” qorixtən, fərar əst
Payız be torki “son bahar” əst

«قاچماق»: گریختن، فرار است!
پاییز به ترکی: «سون باهار» است!

Bazar “yalançılar durağı”
İstqah “duraq” o doz d “yağı”

بازار: «یالانچی لار دوراگی»
ایستگاه: «دوراق» و ئزد: «یاگی»

Nəzdik “yaxın” o dur “uzaq” əst
Qeyrətsiz adam “sarı qulaq” əst

نزدیک: «یاخین» و دور: «اوزاق» است!
غیرت سیز آدم: «ساری قولاق» است!

⁶⁴ AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərçünaslıq İnstitutunun doktorantı
<https://orcid.org/0009-0003-2942-5811>, nazim.2000mensimov@gmail.com

Kəsti "gəmi" vo "yalan" siyasət
Şair "dəli vo "talan" riyasət
"Oğlan" pəsər o "gülüş" lənxənd
Noqrə "gümüş" əst o "oğru" karmənd

کشتی: «گمی» و «یالان»: سیاست!
شاعر: «تلی» و «تالان»: ریاست!
«او غلان»: پسر و «گولوش»: لبخند!
نقره: «گوموش»: است و «او غرو»: کارمند!

Kuze əst "tilik" o "yarma" boğur
Miist, məro, bolənd şo "dur"

کوزه است «تیلیک» و «یارما»: بلغور!
می ایست، مرو، بلند شو: «دور»

Mast əst "yoğurd" o duğ "ayran"
"Mahni" əst tərane vo "çörək nan

ماست است: «یو غورد» و دوغ: «ایران»
«ماهنی»: است: ترانه و «چۆرک»: نان!

Dər "qapı" vo "bağlamaq" bəstən
Məna-ye "atılmaq" əst cestən

در: «قابلی» و «باغلاماق»: بستن!
معنای: «اتیلماق»: است: جستن

Bu şeir neçə hissədən ibarətdir. Demək olar ki, bütün fars sözləri çox dəqiqliklə Azərbaycan dilində verilmişdir. Amma Əliriza Rızayı satira şairi olduğu üçün onun bəzi tərcümələrində həm satirik ruh hakimdir, həm də el arasında daha çox işlənən sözlər verilmişdir. Məsələn, bunlardan "arvad", "bazar", "şair", "talan", "yalan" sözlərini göstərmək olar. Belə ki, "arvad" sözünün fars dilində tərcüməsi "زن" olduğu halda o "evin başçısı" adlandırmışdır. Bu da yəqin ki, evdə qadının daha çox rola malik olmasından irəli gəlir. Digər sözlərin qarşılığı da çox maraqlı bir tərzdə təqdim olunmuşdur: Şairi "dəli", bazarı "yalançılar durağı", yalanı "siyatət", talanı "riyasət", oğrunu "karmənd" kimi vermişdir. Halbuki bu sözlərin fars dilində tərcüməsi başqadır. Belə ki, şair "şاعر", bazar "بازار", yalan "تروغ", talan "غارت", oğru "زد"-dur. Hər bir dildə olduğu kimi həm fars, həm də Azərbaycan dilində sözlər məişət dilində öz həqiqi mənasında işlənir. Bunu şairin yazdığı sözlərə əsasən də söyləmək mümkündür. Riyasət yəni rəhbərlərin çoxunun işi-peşəsi talançılıq olduğu üçün talanı rəyasət, yaxud siyasətçilər daim yalan danışdıqlarına görə siyasəti yalan adlandırmışdır. "karmənd" sözü fars dilində hansısa idarənin işçisinə deyilir. Bu şeirdə isə "karmənd" oğru kimi tərcümə olunmuşdur. Bazarda insanlar bir-birini daha çox aldatdıqlarına görə bazarı da "yalançılar durağı" adlandırmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi şair həm çalışmışdır ki, sözlərin dəqiq tərcüməsini təqdim etsin, həm də bir sıra sözlərdə ictimai vəziyyəti çatdırmaq üçün el arasında işlənən sözləri dilə daxil etmişdir. Bu şeir dörd hissədən ibarətdir. Birinci hissədə gördüyümüz kimi "dur"⁴ mənasını verən "əst" xəbər şəkilçisindən istifadə olunmuşdur. Şeirin ikinci hissəsində "deyirik" mənasını verən "mi gəyim" feilinə, üçüncü hissədə yenə də "əst" xəbər şəkilçisi ilə bitən cümlələrə üstünlük verilmişdir. Bu şeiri "farsca-türkcə", "türkcə-farsca" lüğət də adlandırmaq olar. Məsələn, aşağıdakı hissədə fars sözlərinin qarşılığı olaraq türk sözləri verilir.

Ma be qune "yanaq" miquyım
Quş ra həm "qulaq" miquyım

ما به گونه، "یاناق" می گویم
گوش را هم "قولاق" می گویم

Be ərusək "oyuncaq" o "qolçaq"
Və be kudək "uşaq" miquyım

به عروسک، "اویونجاق" و "قولچاق"
و به کودک، "اوشاق" می گویم

Be əqəb "dal" o "sağ və sol" çəp o rast
Be celu həm "qabaq" miquyım

به عقب دال" و "ساغ و سول"، چپ و راست
به جلو هم "قالباق" می گویم

Be sefid "ağ" o bər ərusi "toy"
Rəqs ra "oynamaq" miquyım

به سفید "آغ" و بر عروسی "توی"
رقص را "اوینماق" می گویم

"Süfrə salmaq" be sofrə qostərdən
Və be mehman "qonaq" miquyım

"سوفره سالماق" به سفره گسترده
و به مهمان، "قوناق" می گویم

"Taxta qaşiq" be qaşiq-e çubi
Və be çaqu "piçaq" miquyım

"تاختا قاشیق" به قاشیق چوبی
و به چاقو، "پیچاق" می گویم

Dəst ra "əl" be çeşm "göz", "baş" sər
Be do ta pa "ayaq" miquyım

دست را "ال" به چشم، گوز، "باش": سر
به دو تا پا "ایاق" می گویم

Çünke amade şod, be xagine
Xorde vo "qeyqanaq" miquyım

چونکه آماده شد، به خاگینه
خورده و "قیقاناق" می گویم

Korre xə rə "qoduq" be xə rə "eşşək"
Das ra həm "oraq" miquyım

کره خر را "قودوق" به خر، "اٹشک"
داس را هم "اوراق" می گویم

Ca-ye nəzdik ra "yaxın", cay-e
Dur ra həm "uzaq" miquyım

جای نزدیک را "یاخین"، جای
دور را هم "اوزاق" می گویم

Ostoxan ra “sümük” be “təhal”
Dər həmə ca “dalaq” miquyim

استخوان را "سوموک" به "طحال"
در همه جا "دالاق" می گویم

Həmçonin şouhər-e do xahər ra
Xodiyə “bacnaq” miquyim

هنچنین شوهر دو خواهر را
خودی و "باجناق" می گویم

Rud ra “çay” o kəfş ra “başmaq”
Zərf-e səg ra “yalaq” miquyim

رود را "چای" و کفش را "باشماق"
ظرف سگ را "یالاق" می گویم

Be zən “arvad”, “qadın” be doxtər “qız”
Şane ra həm “daraq” miquyim

به زن "آرود"، "قادین" به دختر "قیز"
شانه را هم "داراق" می گویم

Moje ra “kiprik” o be dəndan “diş”
Niz ləb ra “dodaq” miquyim

مژه را "کپیبریک" و به دندان "دیش"
نیز لب را "دوداق" می گویم

Həmə ca bər vəsilə-ye sərkub
“Dəgənək” ya “çomaq” miquyim

همه جا بر وسیله ی سرکوب
دگه نک" یا "چوماق" می گویم

Ostoxan ra “sümük” be zanu “diz”
Pine ra həm “yamaq” miquyim

استخوان را "سوموک" به زانو "دیز"
پینه را هم "یاماق" می گویم

Be dəbir o moəlleḡm “öyrətmən”
Eḡtəhan ra “sınaq” miquyim

به دبیر و معلم "اؤیرتمن"
امتحان را "سیناق" می گویم

Çun ke, amənd be keşvər o çay
Xoşksali “quraq” miquyim

چون که آمد به کشور و جایی
خشک سالی، "قورواق" می گویم

Şeirin bu hissəsində bütün sözlər öz mənasında düzgün şəkildə verilmişdir və məşəitdə işlənen variantları yoxdur. Əliza Rizayinin türk sözlərini belə şəkildə farsca qarşılığı ilə nəzmə çəkməsi oxucunun çox böyük marağına səbəb olur və eyni zamanda bu sözlərin daha tez yadda qalmasına kömək edir. Bütün bunlardan savayı bu şeirdə sözlərin qarşılığının verilməsi onu göstərir ki, Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinə daxildir və bu iki dil arasında böyük fərqlər vardır.

Be cəvani “cəvanlı” və be kolah
“Börk”, “başlıq”, “papaq” miquyim

به جوانی «جوانلیق» و به کلاه
«بورک»، «باشلیق»، «پاپاق» می گویم

Ma be qorbe “pişik” miquyim
Be “nənu” həm “beşik” miquyim

ما به گریه پیشیک» می گویم
به «ننو» هم «بشیک» می گویم

Sili-ye abdar ra “şapalaq”
Be ləgəd həm “təpik” miquyim

سلیلی آبدار را «شاپالاق»
به لگه هم «تپیک» می گویم

Çunke cib tu mişəvəd “surax”
Həmə bahəm “dəlik” miquyim

چونکه جیب تو می شود «سوراخ»
همه با هم «دلیک» می گویم

Bəççe ra “cocuq”, “uşaq” narın
Rize ra həm “kiçik” miquyim

بچه ها را «جوجوق»، «اوشاق» نارین
ریزه را هم «کیچیک» می گویم

Pəşmha ra çu mizənəd həllac
Ma be anha “didik” miquyim

پشم ها را چو می زند حلاج
ما به آنها «دیدیک» می گویم

Dər ərusi be vəqt-e rəqsidən
Kəf zədən ra “çəpik” miquyim

در عروسی به وقت رقصیدن
«کف زدن» را «چه پیک» می گویم

Ab ra “su”, be qav-e nər “cöngə”
Kuze ra həm “tılık” miquyim

آب را «سو»، به گاو نر «جؤنگه»
کوزه را هم «تیلیک» می گویم

Çunke dər dəşt sayeban didim
Şadman “kölgəlik” miquyim

چونکه در دشت سایبان دیدیم
شادمان «کولگه لیک» می گویم

Qolleha-ye bolənd ra “zirve”
Gərdəne ra “gədik” miquyim

قله های بلند را «زیره»
گردنه را «گدیک» می گویم

Hər koca məğz-e “ostoxan didi” Ma be an həm “ilik” miquyim	هر کجا مغز «استخوان دیدی» ما به آن هم «ایلیک» می گوئیم
Qors-o möhkəm be əndərun “içəri” Və be birun “eşik” miquyim	قرص و محکم به اندرون «اچری» و به بیرون «اَشیک» می گوئیم
Çun boridənd quşhay ra Be boride “kəsik” miquyim	چون بریدند گوشها ی را به بریده «کسیک» می گوئیم
Miyvei ra ke həst “zərdali” Ma be türki “ərik” miquyim	میوه ای را که هست “زرد آلو” ما به تورکی “اریک” می گوئیم
Ruzname əgər ke mixani Ma be an “gündəlik” miquyim	روزنامه اگر که می خوانی ما به آن «گونده لیک» می گوئیم
Şeirin davamı yenə də “əst” xəbər şəkilçisi ilə bitən cümlələrlə verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzən eyni sözlərin təkrarına da rast gəlmək olur. Şeirin bu hissəsini isə “türkcə-farsca” lüğət adlandırmaq olar. Belə ki, birinci söz istisna olunmaqla digər sözlər əvvəl türkcə sonra isə onların farsca tərcüməsi verilir.	
Be torki rud: çay o kuh: dağ əst Qoduq: Korrexər o eşşək: ulağ əst	به ترکی رود: چای و کوه: داغ است قودوق: بکره خرو ائششک: الاغ است
Pesər: oğlan, zən: arvad, kah: saman əst Gözəl: ziba, əsəl: bal, bəd: yaman əst	پسر: اوغلان، زن: آرواد، کاه: سامان است گوزل: زیبا، عسل: بال، بəd: یامان است
Bulağ: çeşmə əst, su: ab əst o dəst: əl Boro: get, yat: bexab əst o biya: gəl	بولاغ: چشمه است، سو: آب است و دست: ال برو: گئت، یات: بخواب است و بییا: گل
Burun: binist, göz: çeşməst o kök: çağ İnak: Qav o keçi boz, xak: topraq	بورون: بینی است، گوز: چشم است و کوک: چاق اینک: گاوو کچی بز، خاک: توپراق
Dodaq: ləb başəd o başçı: rəis əst Quru: xoşk əst, tər ba yaş xis əst	دوداق: لب باشد و باشچی: رئیس است قورو: خشک است، تər با یاش: خیس است
Qoyun: qusfənd, qazan: dig əst o sər: baş Ərik: Zərdalu əst o fəseq: oynaş	قویون: گوسفند، قازان: دیگ است و سر: باش اریک: زردآلو است و فاسق: اویناش
Qaş: əbru başəd və tük: mu, qulaq: quş Dovşan: xərquş mibaşəd, siçan: muş	قاش: ابرو باشد و توک: مو، قولاق: گوش دوشان: خرگوش می باشد، سیچان: موش
Ölüm: mərgo yemək həm: çiz-e xordən Aparmaq: bordən o sixmaq: fəşordən	اولوم: مرگ و یئمک هم: چیز خوردن آپارماق: بردن و سیخماق: فشدن
Şəkəstən: sinmaq o qostax: sırtıq Cırıq: Cər xorde və pare əst: yırtıq	شکستن: سینماق و گستاخ: سیرتیق جیریق: جر خورده و پاره است: بیرتیق
Qopuz: saz-e oxş o cavid: sönməz Kəsi ke kərde kar-e zeşt: dönəmz	قوپوز: سازی خوش و جاوید: سونمز کسی که کرده کار زشت: دونمز
Cocuq: teflo qucaq: ağış, qoca: pır Sabah: fərda, qorosnə: ac o tox: sir	جوجوق: طفل و قوجاق: آغوش، قوجا: پیر صاباح: فردا، گرسنه: آج و توخ: سیر
Dəhat: kənd əst o sər dər qom: karıxmaq Kişi: mərdəst o deltəngi: darıxmaq	دهات: کند است و سردرگم: کاریخماق کیشی: مرد است و دلتنگی: داریخماق
Yağış: baran o səhra: çöl: səda: səş Danışma: ləl şo, lotfən səsin kəs	یاغیش: باران و صحرا: چول، صدا: سس دانیشما: لال شو، لطفاً سسین کس!
Bulud: əbr o duman: məh, səng daş əst Zəban: dil əst o güc vermək: təlaş əst	بولود: ابر و دومان: مه، سنگ داش است زبان: دیل است و گوج و ورمک: تلاش است
Bacı: Xahər, ana: madər, soyuq: sərd Zemestan: qış mibaşəd, sarı: zərd	باچی: خواهر، آنا: مادر، سویوق: سرد زمستان: قیش می باشد، ساری: زرد

Nəticə. Müasir dövr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox şairlər öz doğma dillərinə bağlılıqlarını müxtəlif formalarda bəyan etmişlər. Bəziləri fars dilində yazdıqları şeirdə ana dilinə olan sonsuz məhəbbətini ifadə etmiş, bəziləri bir misrası fars, digər misrası Azərbaycan dilində şeir yazmış və Əlirza Rizayi kimi şairlər də şeirdə doğma dilinin ayrı-ayrı sözlərinin qarşılığını verməklə bir növ ana dilinə olan sevgisini ifadə etmişdir. Belə şeirlərin yazılması Azərbaycan dilinin fars dilinə təsirinin araşdırılması baxımından da çox maraqlıdır. Təbii ki, farsca belə şeirləri oxuyanlar Azərbaycan dilinin təsiri altına düşür və get-gedə dilin təsiri daha da güclənir. Şairin bu şeirini “farsca-türkcə”, “türkcə-farsca” lüğət kimi də dəyərləndirmək olar. Çünki burada çox sözlərin qarşılığı şeir formasında təqdim olunur ki, bu da Azərbaycan dilinin fars dilinə olan birbaşa təsirinin göstəricisidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. <https://sareinsher.blogfa.com/post/50>
2. <https://jameolmozakhrifat.blogspot.com/dailylink>
3. <http://turkceTenizler.arzublog.com/category/8757/1>

Keywords: language, Persian, Azerbaijan, poetry, word

Ключевые слова: язык, персидский, Азербайджан, поэзия, слово.

Bilingual dictionary written in poetry in modern southern azerbaijan literature

Summary

In modern South Azerbaijani literature, many poets have declared their attachment to their native language in various forms. Some have expressed their endless love for their native language in their poems written in Persian, some have written poems with one line in Persian and the other in Azerbaijani, and poets like Alirza Rizayi have expressed their love for their native language in a way by giving the equivalent of individual words of their native language in their poems. The writing of such poems is also very interesting in terms of investigating the influence of the Azerbaijani language on the Persian language. Naturally, those who read such poems in Persian fall under the influence of the Azerbaijani language, and the influence of the language gradually becomes stronger. This poem of the poet can also be evaluated as a “Persian-Turkish”, “Turkish-Persian” dictionary. Because here the meaning of many words is presented in the form of poetry, which is an indicator of the direct influence of the Azerbaijani language on the Persian language.

Двуязычный словарь со стихами в современной литературе южного Азербайджана

Резюме

В современной южноазербайджанской литературе многие поэты в различных формах заявляли о своей приверженности родному языку. Некоторые из них выражали свою бесконечную любовь к родному языку в своих стихах, написанных на персидском языке, некоторые из них писали стихи на персидском, другие на азербайджанском языке, а такие поэты, как Алирза Ризаи, также выражали свою любовь к родному языку, отвечая взаимностью на отдельные слова родного языка в своих стихах. Написание подобных стихотворений очень интересно и с точки зрения изучения влияния азербайджанского языка на персидский язык. Конечно, те, кто читает такие стихи на персидском языке, попадают под влияние азербайджанского языка, и постепенно влияние языка становится сильнее. Это стихотворение поэта можно оценить как «персидско-турецкий» и «турецко-персидский» словарь. Потому что здесь эквивалент многих слов представлен в виде стихов, что является показателем прямого влияния азербайджанского языка на персидский язык.

Rəyçi: F.ü.f.d., dosent Günay Verdiyeva